

СТАТИСТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ДОХОДІВ І ВИТРАТ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЗА ДАНИМИ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

У статті розглянуто напрямки дослідження показників економічної діяльності домашніх господарств. Висвітлено роль системи національних рахунків як основного джерела інформації щодо доходів й витрат домогосподарств, їх заощадження, нагромадження та кредитування. Виявлено тенденції розвитку основних характеристик діяльності сектора.

The directions of research of parameters of economic activities of households are considered in this article. The role of system of national accounts as basic source of the information concerning incomes and charges of households, their savings, accumulation and crediting is covered. Tendencies of development of the basic characteristics of activity of sector are revealed.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Українська система національних рахунків (СНР) дає величезну кількість матеріалів для аналізу відтворювальних пропорцій, структурних змін у економіці. СНР має забезпечувати проведення як загального аналізу характеристик макроекономічних процесів, так і детальніших досліджень окремих секторів.

Метою групування інституційних одиниць економіки за секторами є створення передумов для статистичної характеристики аналізу й прогнозування потоків товарів і послуг, доходів й витрат, капіталу й фінансових операцій. Саме групування за секторами дає можливість для висвітлення й направлення діяльності окремих груп інституційних одиниць при проведенні певної економічної політики.

Проте можливості застосування інформації, що розробляється в рамках СНР, використовуються далеко не повною мірою. Це стосується насамперед розвитку секторного економічного аналізу на основі системи національних рахунків.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблема розвитку секторного економічного аналізу займаються такі вітчизняні та зарубіжними вчені як Кулагіна Г.Д., Башкатов Б.І., Рябушкін Б.Т., Головка В.А., Моторин Р.М., Герасименко С.С.. [1,с.304-320; 2,с.3-30; 3,с.216-234; 4,с.63-86].

Даний напрямок дослідження обумовлюється необхідністю вивчення розподільчих і перерозподільчих процесів, таких як формування й розподіл заробітної плати й прибутку, оподаткування, виплати пенсій. Саме моделювання цих процесів у розрізі секторів дає можливість пояснити, якими доходами визначається певний рівень кінцевого споживання та заощадження, дослідити конкретні потоки вартості й тим самим ув'язати всі стадії відтворювального циклу в єдину картину. Підкреслюється, що "національний доход (сума сальдо первинних доходів) для економіки в цілому буде дуже близьким до національного наявного доходу (сума доходів секторів економіки в результаті вторинного розподілу доходів). Водночас потоки вторинних доходів є дуже значними, що обумовлює аналіз переважно в розрізі інституційних секторів економіки"

[2,с.4]. При цьому більшість розподільчих та перерозподільчих процесів пов'язані із діяльністю сектора домогосподарств.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Напрямки та можливості аналізу показників сектора домогосподарств на основі даних СНР позначені. Але треба враховувати, що впровадження національного рахівництва в Україні було розпочато лише з 1993 р. Робота щодо розробки окремих рахунків, таблиць, показників велася та ведеться поетапно.

У 1997 р. Україною були прийняті міжнародні стандарти обстежень рівня життя домашніх господарств і почато використання даних статистики зайнятості для оцінювання виробництва домашніх господарств. Досягти міжнародної порівнянності даних дозволило впровадження в 1999 р. Класифікації видів економічної діяльності. У 2002 р. було запроваджено розрахунки кінцевих споживчих витрат домашніх господарств. У 2003 р. вперше здійснено розробку фінансового рахунка.

Робота щодо впровадження міжнародних стандартів у вітчизняну практику розробки національних рахунків триває й зараз.

Тобто інформаційна база для комплексного, всебічного секторного аналізу доходів й витрат домогосподарств на основі даних СНР лише складається. Але вже сьогодні дані, що публікує Держкомстат стосовно домогосподарств [5,с.37-71, 6.с18-23] дають широкі можливості для всебічної характеристики стану й розвитку окремих характеристик діяльності даного сектора економіки. У роботі здійснено спробу відповідного дослідження на основі СНР за останні роки.

Мета статті. Метою даного дослідження є розробка напрямків аналізу та оцінка динаміки й структури основних характеристик діяльності сектора домашніх господарств України. Джерелом інформації є основний міжнародний стандарт у сфері статистики – система національних рахунків.

Для досягнення мети в статті вирішуються такі завдання: 1) висвітлюються напрямки аналізу первинних доходів домогосподарств, здійснюється аналіз інтенсивності розвитку елементів первинних доходів - оплати праці, змішаного доходу, доходу від власності даного сектора; 2) характеризується процес перерозподілу доходів і дається оцінка тенденції динаміки отриманих і переданих сектором поточних трансфертів; 3) розглядається категорія кінцевих споживчих витрат домогосподарств, здійснюється аналіз структурних зрушень видів витрат за цілями; 4) здійснюється статистична оцінка таких показників діяльності домогосподарств, як їх заощадження, нагромадження, вкладання коштів у фінансові активи.

Виклад основного матеріалу. Сектор домашніх господарств об'єднує фізичних осіб як споживачів, а в деяких випадках – як суб'єктів некорпоративної підприємницької діяльності, рахунки яких неможливо відокремити від рахунків самого домашнього господарства ні юридично, ні економічно. Така виробнича діяльність включає, зокрема, підсобні сільські господарства населення, дрібні промислові виробництва, індивідуальне будівництво, капітальний ремонт житла, а також надання послуг в галузі побутового обслуговування, освіти, охорони здоров'я тощо. Основними джерелами доходів домашніх господарств як споживачів є оплата праці, трансферти з інших секторів, дохід від власності. Домашні господарства – суб'єкти некорпоративної підприємницької діяльності отримують виручку від реалізації товарів і послуг.

На обсяги доходів як домогосподарств, так і інших секторів економіки найсуттєвіше впливає макроекономічна ситуація в країні. Для української економіки перші роки двадцять першого століття стали найбільш успішними за часи реформ.

Максимальна швидкість зростання валового внутрішнього продукту була зафіксована у 2004 р. Тільки за один цей рік валовий внутрішній продукт збільшився на 12,1 %, обсяг промислового виробництва – на 12,5 %, приріст інвестицій в основний капітал становив 28 %. У наступні роки темпи розвитку економіки уповільнилися, отже 2004 рік можна вважати переломним. У зв'язку з цими позитивними результатами виникають питання, по-перше, про відповідність таким високим темпам економічного зростання показників динаміки доходів і витрат домогосподарств; по-друге, про розвиток відповідних показників рівня життя населення і далі в інерційному режимі, зберігаючи сформований механізм зростання; по-третє, про динаміку частки сектора домогосподарств у відповідних макроекономічних показниках.

Система національних рахунків містить такі дані щодо доходів домогосподарств і показників їх використання: сальдо первинних доходів, наявний доход, скоригований наявний доход, кінцеві споживчі витрати, фактичне кінцеве споживання, заощадження, валове нагромадження, чисте кредитування (+) або чисте запозичення (-), чисте придбання фінансових активів, чисте прийняття фінансових зобов'язань. У такому обсязі показники розраховуються і публікуються Держкомстатом України з 2003 року і саме з цього періоду проаналізовано основні тенденції динаміки доходів і витрат домогосподарств (таблиця 1).

Таблиця 1

Ланцюгові темпи приросту показників
національних рахунків сектора домашніх господарств

(відсотків)

Показник	2004 р.	2005 р.	2006 р.
Валове сальдо первинних доходів	26,5	36,0	21,6
Оплата праці найманих працівників	29,0	37,7	24,2
Змішаний доход	20,6	32,9	18,1
Сальдо доходів від власності	11,5	16,6	-27,4
Валовий наявний доход	30,4	40,6	21,8
Валовий скоригований наявний доход	28,6	39,0	21,9
Кінцеві споживчі витрати	23,7	39,6	26,4
Фактичне кінцеве споживання	23,0	38,0	25,7
Валове заощадження	88,8	46,1	-3,3
Валове нагромадження основного капіталу	65,7	44,6	72,2
Чисте кредитування(+), чисте запозичення (-)	90,6	48,1	-10,1

Доход сектора визначається як додаткові кошти, отримані їм від поточної діяльності в звітному періоді. Доход, що його отримують домогосподарства внаслідок здійснення виробничого процесу або в зв'язку з володінням активами, які вони використовують з метою виробництва, називається первинним. Дані таблиці 1 свідчать про постійне зростання первинних доходів домогосподарств України. Найбільша швидкість росту показника спостерігається у 2005 році: валове сальдо первинних доходів домогосподарств збільшилося за цей рік на 36 %.

Складовими частинами первинного доходу є оплата праці найманих працівників, змішаний доход і сальдо доходів від власності даного сектора. Розраховані в таблиці показники динаміки висвітлюють найвпливовішу роль на зростання первинних доходів саме оплати праці. За один 2005 рік цей показник зріс на 37,7%. Зрозуміло, що цьому сприяли як високі показники економічного зростання попереднього року, так і політичні події у суспільстві.

Аналогічну тенденцію росту демонструє й такий елемент первинних доходів як змішаний доход домогосподарств. Цей показник являє собою перевищення доходів фізичних осіб, які не працюють за наймом, над витратами; його обчислюють до моменту розрахунків із власниками активів. Змішаний доход складається з доходів осіб вільних професій, доходів від приватної підприємницької діяльності (без використання найманої робочої сили), від власного підсобного господарства, авторських гонорарів та ін. Як свідчать розрахунки, представлені в таблиці 1, змішаний доход домогосподарств України в усі роки періоду, що ми аналізуємо, підвищувався. Найвищий його ріст відбувся в 2005 році, у наступний рік зростання уповільнилося.

Валове сальдо первинних доходів враховує також отриманий (без переданого іншим секторам) доход від власності. Дані таблиці вказують на зменшення у 2006 році цього показника на 27,4 %. Негативна відносна зміна сальдо доходів від власності пояснюється значним зростанням у 2006 році сплачених домогосподарствами іншим секторам економіки процентів за отримані кредити. Відмітимо, що цей фактор суттєво не вплинув на загальну тенденцію зростання первинних доходів домогосподарств.

Сума валових первинних доходів усіх секторів економіки являє собою валовий національний доход суспільства. У таблиці 2 висвітлено динаміку питомої ваги сектора домогосподарств у валовому національному доході України за останні роки. Так, у 2006 році питома вага первинних доходів складала 64,7 % і за аналізований період вона суттєво не змінювалася.

Таблиця 2

Питома вага сектора домогосподарств
у показниках результатів економічної діяльності України

(відсотків)

Питома вага	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.
Валового сальдо первинних доходів сектора у валовому національному доході	62,7	61,3	65,3	64,7
Валового наявного доходу сектора у валовому наявному доході країни	59,1	59,8	66,2	66,0
Валового скоригованого доходу сектора у валовому наявному доході країни	71,6	71,4	78,2	78,0
Валового заощадження сектора у валовому заощадженні країни	22,5	28,9	40,8	35,2
Валове нагромадження основного капіталу сектора у валовому нагромадженні основного капіталу країни	4,4	5,1	6,0	7,4

Одним із найзначущих показників доходу домогосподарств є валовий наявний доход. Він характеризує максимальну суму, яку сектор може витратити на кінцеве споживання товарів і послуг або спрямувати на заощадження. Наявний доход не підлягає подальшому розподіленню і залишається в розпорядженні суб'єктів інституційного сектора.

Отримує сектор наявний доход шляхом перерозподілу первинних доходів між секторами. Перерозподіл здійснюється через поточні трансферти. Сектор домогосподарств сплачує прибуткові податки, внески на соціальне страхування (у первинних доходах соціальні внески враховувалися у складі оплати праці), добровільні внески в громадські організації, а отримує соціальну допомогу, пенсії, та інші поточні трансферти у грошовій формі.

Як ми бачимо (дані таблиці 1), валовий наявний доход домогосподарств за аналізований період демонструє тенденцію до зростання. Найбільший його ріст, на 40,6 %, відбувався в 2005 році; у 2006 р. спостерігалось деяке уповільнення зростання. Інформація, що міститься у таблиці 2 дає можливість стверджувати про перерозподіл отриманих поточних трансфертів у економіці на користь сектора домогосподарств. Дійсно, якщо в 2003 та 2004 рр. частка сектора у наявному доході була меншою за частку домогосподарств у національному доході, то в наступні 2 роки більшою стала частка сектора в наявному доході країни, ніж у її національному доході.

Через те, що в Україні значна частка доходів отримується не в грошовому, а в натуральному вигляді, тобто у вигляді тієї чи іншої продукції або послуги, крім наявного доходу сектора, розраховують його скоригований наявний доход. Він відрізняється від наявного доходу на величину соціальних трансфертів у натурі (вони передаються домогосподарствам секторами органів державного управління і некомерційних організацій).

Що стосується динаміки скоригованого доходу домогосподарств, то можна бачити, що швидкість його зростання суттєво скоротилася в 2006 році, хоч абсолютний рівень показника демонструє впевнене зростання (таблиця 1). Одночасно питома вага сектора в наявному доході країни за той період, що ми спостерігаємо, проявляє тенденцію до зростання (таблиця 2).

Таблиця 3

Розподіл кінцевих споживчих витрат домашніх господарств за цілями
(відсотків)

Вид витрат	2005 р.	2006 р.
Продукти харчування та безалкогольні напої	39,2	37,9
Алкогольні напої, тютюнові вироби та наркотики	6,2	6,2
Одяг і взуття	5,2	6,1
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	10,2	11,2
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	3,9	3,8
Охорона здоров'я	4,4	4,1
Транспорт	13,3	13,7
Зв'язок	4,4	4,2
Відпочинок і культура	5,5	5,2
Освіта	2,1	1,9
Ресторани і готелі	3,0	2,8
Різні товари і послуги	2,6	2,9
Усього	100	100

Наступні показники СНР стосовно домогосподарств висвітлюють витрати сектора за різними напрямками.

Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств являють собою витрати сектора на придбання товарів і послуг, які використовуються безпосередньо для задоволення поточних індивідуальних потреб. У таблиці 3 дано розподіл відповідних витрат за цілями за два останніх роки. Як свідчать розрахункові дані, частка продуктів харчування у кінцевих витратах домогосподарств у 2006 р. зменшилася, одночасно спостерігалось зростання частки витрат на одяг і взуття, оплату житлових послуг, транспорту. Але в цілому структура витрат домашніх господарств суттєво не змінилася.

Для домогосподарств, крім кінцевих споживчих витрат, розраховується фактичне кінцеве споживання сектора. Воно складається з витрат на кінцеве споживання:

домашніх господарств;

органів державного управління, які надають послуги для індивідуального споживання;

некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

Величина цього показника дорівнює сумі кінцевих споживчих витрат домогосподарств та отриманих сектором соціальних трансфертів у натурі. У таблиці 1 висвітлено його динаміку за останні три роки.

Отже, для економіки в цілому наявний дохід та наявний скоригований дохід будуть однакові – так само, як кінцеві споживчі витрати і фактичне кінцеве споживання. Відмінності мають місце тільки між окремими секторами, в яких різниця між кінцевими споживчими витратами і фактичними споживчими витратами дорівнює соціальним трансфертам у натурі – так само, як і різниця між наявним доходом та наявним скоригованим доходом. І саме сектор домогосподарств, який у перерозподільчих процесах бере безпосередню участь, має стати основним об'єктом вивчення руху доходів у економіці.

Частина наявного доходу сектора, яка не витрачена на кінцеве споживання товарів і послуг, являє собою його заощадження. Заощадження може бути як позитивною, так і негативною величиною залежно від того, перевищує наявний дохід витрати на кінцеве споживання чи ні. Саме заощадження є основою фінансування інвестицій в економіці.

Валове заощадження сектора домогосподарств можна визначити двома способами: як різницю між валовим наявним доходом сектора і кінцевими споживчими витратами, або ж як різницю між валовим скоригованим доходом і фактичним кінцевим споживанням.

Треба відмітити, що у 2005 року сектор домогосподарств став основним у формуванні загальних заощаджень країни (у цьому році питома вага сектора склала 40,8 %). Лише в цьому секторі в останні роки спостерігалася позитивна динаміка норми заощадження [7,с.242]. Тобто в умовах поліпшення економічного стану держави домогосподарства отримали можливість змінювати структуру своїх наявних доходів на користь заощадження. Але в 2006 р. валове заощадження сектора вперше за останні роки знизилося (таблиця 1), скоротилася і його частка у загальному заощадженні країни на користь нефінансових корпорацій (у цілому це досить природно).

Заощадження є одним із основних джерел нагромадження в економіці (інше джерело – капітальні трансферти). Валове нагромадження як елемент валового внутрішнього продукту включає валове нагромадження основного капіталу, зміну запасів матеріальних оборотних коштів і чисте придбання цінностей.

Показники динаміки валового нагромадження основного капіталу домогосподарств (суттєвіша частина валового нагромадження) висвітлюють чітку тенденцію зростання, причому найбільше зростання придбання домогосподарствами житлових будівель, машин та інших елементів основного капіталу спостерігається у 2006 році (таблиця 1). Зростає й частка сектора в валовому нагромадженні основного капіталу країни (таблиця 2).

Перевищення (або недостатку) можливостей фінансування в порівнянні з витратами на валове нагромадження основного капіталу та інших елементів нефінансових активів характеризує показник чисте кредитування (+), чисте

запозичення (-). Він є важливою характеристикою сектора домогосподарств, бо показує обсяг ресурсів, які домогосподарства надають іншим секторам економіки, або, навпаки, інші сектори надають домогосподарствам.

Заощадження сектора домогосподарств з урахуванням отриманих (без переданих іншим секторам) капітальних трансфертів, давали змогу протягом останніх років збільшувати нефінансові активи й отримувати в своє розпорядження ресурси (чисті кредити) та направляти їх на придбання фінансових активів, погашення боргів. Так, у 2006 році домогосподарства стали найбільшим кредитором в економіці країни. Усі інші сектори (крім фінансових корпорацій) мали запозичувати кошти на придбання нефінансових активів. Чистим боржником за підсумками 2006 року була і країна в цілому.

Чисте кредитування домогосподарств у 2006 р. склало 37044 млн. грн.. Саме на цю величину приріст фінансових активів сектора перевищив приріст фінансових пасивів (таблиця 4).

Таблиця 4

Фінансовий рахунок сектора домашніх господарств

(млн. грн.)

Зміни в активах	2005 р.	2006 р.	Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві	2005 р.	2006 р.
			Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)	41207	37044
Чисте придбання фінансових активів	61713	83951	Чисте прийняття фінансових зобов'язань	20506	46907
Готівкові гроші та депозити	54278	64136	Кредити і позики	19355	45766
Цінні папери крім акцій	237	29	Інша кредиторська заборгованість	1151	1141
Акції та інші види участі в капіталі	5982	8676			
Страхові технічні резерви	294	286			
Інша дебіторська заборгованість	922	10824			

Щодо приросту фінансових активів у домашніх господарств, то він мав місце внаслідок: нагромадження коштів у вигляді готівки та депозитів; придбання акцій та іншого виду участі в капіталі; вкладень у Страхові технічні резерви; збільшення іншої дебіторської заборгованості; придбання цінних паперів, крім акцій.

Приріст фінансових зобов'язань був обумовлений збільшенням кредитів і позик та іншої кредиторської заборгованості.

Порівняно з 2005 р. можна констатувати значне зростання як по фінансових активах, так і по пасивах. На 36 % підвищилося чисте придбання домогосподарствами фінансових активів (в основному за рахунок збільшення іншої дебіторської заборгованості та нагромадження коштів у вигляді готівки та депозитів), і майже в 2,3 рази збільшилося чисте прийняття фінансових зобов'язань (за рахунок збільшення кредитів і позик).

Нажаль, дані офіційних джерел не дають можливості дослідити структуру міжсекторних фінансових потоків. Відповідний аналіз дозволив би оцінити

ефективність структури та структурних зрушень з погляду завдань економічного зростання.

Висновки даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. У ході дослідження було проаналізовано динаміку первинних доходів домогосподарств України. Продемонстровано тенденції зростання оплати праці й змішаних доходів домогосподарств при одночасному зниженні доходів від власності.

Зроблено висновки щодо інтенсивності динаміки обсягів отриманих і переданих домогосподарствами вторинних доходів - поточних трансфертів. Підкреслено, що саме сектор домогосподарств, який у перерозподільчих процесах бере безпосередню участь, має стати основним об'єктом вивчення руху доходів у економіці.

Проаналізовано структуру кінцевих споживчих витрат, яка демонструє значну частку витрат домогосподарств на продукти харчування. Висвітлено відмінність між категоріями кінцевих споживчих витрат і фактичним кінцевим споживанням.

Продемонстровано певні тенденції зниження в останні роки валового заощадження сектора. При цьому домогосподарствам вдається нарощувати свої нефінансові активи, зокрема поступово збільшувати величину валового нагромадження основного капіталу. І хоч у 2006 р. величина чистого кредитування сектора незначно зменшилася порівняно з попереднім роком, сектор залишається основним кредитором економіки щодо збільшення нефінансових активів.

Проведений аналіз дозволяє констатувати перевищення чистого придбання фінансових активів домогосподарствами над чистим прийняттям фінансових зобов'язань, з одного боку, і збільшення цього показника порівняно з придбанням фінансових активів у попередніх періодах, з іншого.

Інформація, яку містить система національних рахунків стосовно сектора домогосподарств, дозволяє значно поглибити аналіз показників діяльності сектора як в просторі, так і в часі. У даній статті ми не торкалися характеристики співвідношення доходів, витрат, заощадження та інших показників домогосподарств із відповідними показниками інших секторів економіки, не проводили аналіз пропорційності доходів й витрат, заощадження й нагромадження між інституційними одиницями. Таке дослідження поглиблює розуміння міжсекторних зв'язків, демонструє напрямки потоків доходів й витрат між секторами економіки.

Література

1. Национальное счетоводство / МЭСИ: Учебник / Под ред. Г.Д.Кулагиной. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 448 с.
2. Головка В. Макроекономічний аналіз економіки України на основі рахунків фінансових потоків //Банківська справа. – 2005. – №3. – С. 3–30.
3. Моторин Р.М., Моторина Т.М. Система національних рахунків: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – 336 с.
4. Герасименко С.С., Головка В.А., Нікітіна І.М. Система національних рахунків: Навч. посібник. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2005. – 217 с.
5. Статистичний щорічник України за 2006 рік. К.: Консультант, 2007. – 551 с.
6. Національні рахунки України за 2006 рік, статистичний бюлетень / Держкомстат України – К. – 2007. – 26 с.
7. Милашко О.Г. Оцінка інтенсивності розвитку секторної структури економіки на основі системи національних рахунків // Вісник соціально-економічних досліджень. Одеса: ОДЕУ, 2007. – Вип. 25. – С. 240-244.

